doi: https://doi.org/10.15407/visn2023.09.093

ЦАР
Іванна Миколаївна —
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу
стилістики, культури мови
та соціолінгвістики Інституту
української мови НАН України

МОВНА СВІДОМІСТЬ І МОВНА ПОВЕДІНКА МОЛОДІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ І ДИНАМІКА

Стенограма наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 12 липня 2023 року

У доповіді на матеріалі мовних біографій проаналізовано зміни мовної поведінки молоді під час повномасштабної російсько-української війни. Розглянуто соціально-психологічні причини переходу або неперехоу молоді з російської мови на українську. Результати дослідження свідчать, що українська молодь почала відмовлятися від усього, що пов'язано з Росією, зокрема й мови через чітке сприйняття російської мови як мови ворога. Окреслено відмінності між змінами мовної поведінки молоді після початку російсько-української війни у 2014 р. та після повномасштабного російського вторгнення у 2022 р.

Шановний Анатолію Глібовичу!
Шановні члени Президії!

Мовне питання стало для Росії одним із формальних приводів, щоб розв'язати війну проти України. Тому об'єктивний аналіз мовної ситуації та напрямів її розвитку є актуальним науковим завданням. Саме молодь, її мовні вподобання і мовна поведінка визначають майбутню мовну ситуацію в країні.

Отже, мета цієї доповіді полягає в тому, щоб окреслити основні тенденції зміни мовної свідомості та мовної поведінки української молоді під впливом повномасштабної російсько-української війни на основі аналізу матеріалів розширених детальних інтерв'ю та мовних біографій.

Слід підкреслити, що в цій роботі йдеться не про соціологічні дослідження, а саме про індивідуальні мовні біографії (інтерв'ю). Звісно, масові соціологічні опитування дають змогу охопити велику кількість інформантів, але вони не завжди відповідають на питання про мотиви мовної поведінки респондентів. Унаслідок використання стандартизованих відповідей соціологічні дослідження змальовують загальну картину, і при

цьому отриманий матеріал не завжди можна потрактовувати з використанням різних параметрів. А ось мовні біографії, встановлені на основі детальних індивідуальних інтерв'ю, відображають усе мовне життя кожного інформанта, насамперед ключові моменти зміни його мовної поведінки і, особливо, мотивацію таких змін.

Інформанти в нашому дослідженні — вихідці з різних регіонів України, зокрема й з тимчасово окупованих територій. У повсякденному житті вони спілкуються українською чи російською або обома мовами, залежно від ситуації. Звісно, в сучасних умовах кожен блок запитань, які ми використовуємо, доповнено запитанням про вплив війни на мовну ситуацію в Україні загалом, а також на мовну свідомість і мовну поведінку інформантів. Слід наголосити, що ці дослідження не є кількісними і не претендують на статистичну достовірність.

Для з'ясування ставлення молоді до мов в Україні ми провели також асоціативний експеримент — поцікавилися, з чим у інформантів асоціюється російська мова (асоціації розподілено на негативні, нейтральні та позитивні). Позитивних було лише кілька — «сім'я», «дім», «друзі», і назвали їх якраз інформанти з рідною російською мовою. Більшість — це негативні асоціації, незалежно від рідної мови інформантів. Ці асоціації пов'язані насамперед з війною — «агресор», «окупант». Деякі асоціації вказують на просторову локалізацію («Росія», «Донбас»), але сказати однозначно, чи інформанти вважають їх негативними, чи ні, досить складно.

Асоціації, пов'язані із самими росіянами, так само негативні — «війна», «зомбі», «Z-свастика», «за кораблем», а деякі навіть ідентичні тим, що стосувалися російської мови. Найбільш нейтральними асоціаціями були «сусіди» і «паспорт». Натомість українська мова переважно асоціюється з чимось рідним («соловей», «свобода»), а для інформантів з рідною російською мовою — також із країною, школою, вчителями, державною мовою.

Аналіз мовних біографій, зібраних після початку повномасштабної війни, дав змогу виокремити основні зміни мовної поведінки молоді та її ставлення до мов.

Найчастіше інформанти кажуть, що російська мова їх дратує, викликає огиду, стала бридкою. Крім того, посилюється мовна стійкість українськомовних та білінгвів. Особливо гостро стали реагувати на мовне питання інформанти, які ніколи не переходили на російську. Зафіксовано приклади, коли вони починали робити зауваження персоналу, якщо той звертався до них російською. До повномасштабної війни ці інформанти часто не наважувалися на подібні зауваження, хоча їх і дратувало порушення мовного законодавства. Перебуваючи за кордоном, українці, які раніше спілкувалися лише українською, але могли переходити на російську в розмові з іноземцями, які знають цю мову, стали частіше відмовлятися від послуг російською, обираючи натомість англійську. Є також приклади зміни мовної та національної ідентичності під впливом війни, оскільки інформанти не бажають асоціюватися з росіянами. І є навіть випадки, коли етнічні росіяни, які проживають в Україні, хоч і не змінюють своєї національної ідентичності, але під час перебування за кордоном називають себе українцями.

Найпомітнішою, звісно, є тенденція переходу на українську тих, хто раніше спілкувався російською або міг користуватися обома мовами. Люди кажуть, що їм гидко чути мову окупанта. Такий перехід є їхнім виявом опору Росії. Дехто з опитаних і раніше мав намір перейти на українську, проте з різних причин не наважувався це зробити. Тепер вони нарешті почали розмовляти українською або принаймні розширили сферу спілкування нею.

Крім того, ми виявили приклади, коли молоді люди намагаються більше дбати про чистоту своєї мови, позбуватися суржику. І це, до речі, стосується навіть інформантів, які розмовляють цілком літературною мовою. Водночас навіть ті молоді люди, які не збираються змінювати своєї мовної поведінки (вважають, наприклад, що їм занадто складно перевчатися, або вже звикли говорити російською), хочуть, щоб їхні діти розмовляли українською. І,

що цікаво, під впливом молодших членів сім'ї старші (часом навіть етнічні росіяни) також подеколи намагаються переходити на українську. Хоч для багатьох це і важко, оскільки, на відміну від своїх дітей, не всі вивчали українську мову в школі. Особливо помітною серед молоді є тенденція відмови від споживання інформації з російськомовних ресурсів. І навіть якщо інформанти не переходять на українську в реальному житті, часто вони вказують, що почали вести свої сторінки в соцмережах українською мовою, щоб продемонструвати свою проукраїнську позицію.

Важливу роль тут відіграє і те, що значна кількість популярних блогерів (багато з них мають понад мільйон підписників) перейшли на українську мову або принаймні почали вести свої сторінки українською. І респонденти відповідали, що почали стежити за цими блогерами саме після того, як ті перейшли на українську, або ж самі в коментарях спонукали їх до такого переходу.

До речі, поступово українізується і сфера комп'ютерних ігор. Молодь починає більше використовувати українську під час гри, що, своєю чергою, спонукає розробників цих ігор створювати українськомовний інтерфейс. Молодь також зазначає, що стала більше слухати пісні українською, бо з'явилося багато українськомовних виконавців. І це, відповідно, позначається на мовній поведінці інформантів. Наприклад, інформантка Вікторія з Харкова розповіла, що вона почала більше думати українською і навіть несвідомо використовувати українські слова саме під впливом пісень.

Збільшення кількості українськомовного контенту сприяє також подоланню комплексу меншовартості серед молоді, особливо серед наймолодших представників цієї вікової групи. Наприклад, одна інформантка, дівчинка-львів'янка, яка зростала в українськомовному оточенні, зізналася, що до початку широкомасштабного російського вторгнення вона соромилася писати українською в соцмережах, але тепер усе змінилося.

Інформанти також говорять, що помітили, наскільки чистою мовою почали розмовляти відомі особи, які перейшли на українську. Річ у тім, що, почавши спілкуватися українською, люди старанно добирають слова, намагаються уникати будь-яких фраз російською. Вважаємо, що розмовна мова тих, хто перейшов на українську, має бути об'єктом окремого лінгвістичного дослідження.

У молоді, яка змінила свою мовну поведінку до та після 2014 р. і після 2022 р., була різна мотивація переходу на українську. Якщо раніше основною причиною переходу було усвідомлення себе українцем через вивчення історії, саморозвиток, зміну місця проживання чи зміни в сім'ї (наприклад, одруження чи народження дитини), то після 2014 р. і особливо з 2022 р. перехід молодих людей на українську є найчастіше політичним вибором. Насамперед вони вважають такий перехід формою спротиву Росії. Другою причиною є те, що молоді люди не хочуть, щоб їх ідентифікували як росіян, або ж вони усвідомили свою національну ідентичність. Є також і суто прагматичні чинники, особливо актуальні для переселенців і зумовлені бажанням краще адаптуватися в українськомовному середовищі, а також вплив стереотипів.

Проте зафіксовано і цілком протилежні випадки, коли молодь, що в повсякденні послуговується російською, не змінює своєї поведінки, в деяких випадках принципово спілкується російською з українськомовним співрозмовником. Таких випадків значно менше, але потрібен аналіз причин такої поведінки. Здебільшого такі гострі реакції фіксуються серед наймолодших інформантів (16—20 років). Переважно їх дратує, що всі переходять на українську, а теперішній негатив щодо російської мови вони сприймають як негатив стосовно себе самих як особистостей і навіть зазначають, що стикалися з мовною дискримінацією. З мовних біографій ми можемо приблизно оцінити причини такої позиції. Серед іншого, це може бути вплив сім'ї, наявність стереотипів, відсутність національної свідомості (до речі, дехто з цих інформантів говорив навіть, що готовий змінити національну ідентичність), вузьке коло спілкування (тобто вони вважа-

ють, що всі довкола говорять російською, тому що їхнє близьке оточення розмовляє російською). І, до речі, більшість із цих інформантів мають дуже низький рівень знань з історії України.

Отже, перший важливий висновок, який можна зробити за результатами нашого дослідження, полягає в тому, що українська мова стає сьогодні не лише засобом спілкування, а й цінністю. Окреслюється чіткий зв'язок між мовою і національною самоідентифікацією. Щоб називатися українцем, стає важливо знати українську і спілкуватися нею.

Другий висновок — це важливість мовного оточення. Сьогодні запускається своєрідна ланцюгова реакція: перехід інформантів на українську або збереження мовної стійкості українськомовних стимулює їхнє оточення також переходити на українську. Навіть російськомовній молоді, яка постійно розмовляє російською, психологічно важко підтримувати двомовну розмову під час спілкування з українськомовним. І, що важливо, суспільний запит на українську мову сприяє українізації тих сфер, які раніше були здебільшого російськомовними, — інтернет-спілкування, приватного бізнесу, попкультури та багатьох інших.

Крім того, важливо зазначити, що змістився вектор обговорення мовного питання. Зараз уже обговорюють проблему мови приватного спілкування, що раніше розглядалося як суто індивідуальна справа.

І останній висновок — всі проведені нами інтерв'ю свідчать, що мовнорегуляторні заходи держави, зокрема реалізація положень законів «Про державну мову», «Про освіту», лягають сьогодні на сприятливий ґрунт.

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик

Ivanna M. Tsar

Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9764-5758

LINGUISTIC CONSCIOUSNESS AND LINGUISTIC BEHAVIOR OF YOUNG PEOPLE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: PARAMETERIZATION AND DYNAMICS

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine, July 12, 2023

The report analyzes, based on linguistic biographies, the changes in linguistic behavior of young people during the full-scale Russian-Ukrainian war. The socio-psychological reasons for the transition or non-transition of young people from Russian to Ukrainian are considered. The results of the study show that Ukrainian youth began to abandon everything related to Russia, including the language due to a clear perception of the Russian as the language of the enemy. The differences between the changes in the linguistic behavior of young people after the onset of the Russian-Ukrainian war in 2014 and after the full-scale Russian invasion in 2022 are outlined.

Cite this article: Tsar I.M. Linguistic consciousness and linguistic behavior of young people during the Russian-Ukrainian war: parameterization and dynamics. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2023. (9): 93—96. https://doi.org/10.15407/visn2023.09.093